

REALITĂȚI MEDIEVALE SĂLĂJENE ROMÂNEȘTI DIN SECOLELE XIII—XVI

Ținuturile sălăjene — Țara Silvaniei — cuprindeau în evul mediu o întinsă regiune din nord-vestul Transilvaniei voievodale și alcătuiau o unitate bazată pe structuri tradiționale românești¹. Impactul cu modul de organizare feudal apusean a dus de timpuriu la degradarea acestor structuri locale, la implantarea și suprapunerea unor noi rînduiri: vechea „țară“ (*terra*) a fost numită *districtus*², iar apoi s-a transformat aproximativ în comitatele Solnocul de Mijloc și Crasna, termenul de district conservîndu-se doar în Chioar; peste vechile voievodate și crăinicii ale Țării Silvaniei s-au statornicit vaste domenii feudale (inclusiv domenii ale cetăților); în locul vechilor prisăci (*indagines*) și fortificații de pămînt au apărut cetăți de piatră puternice; numele tradiționale românești (toponimia, hidronimia și antroponimia) au căpătat un aspect grafic modificat, au fost tălmăcite ori de-a dreptul înlocuite cu altele; formele de dependență între voievozi, crainici, juzi (poate și cnezi) și „oamenii“ lor au fost înlocuite cu noi raporturi între nobili și iobagi etc.

Cu toate acestea, în secolele XIII—XVI, specificul etnic românesc al Sălajului se reflectă în oarecare măsură și documentar, deși pe prim plan se situează stăpîinii de pămînt, adică nobilii laici și eclesiastici, forurile emitente de documente, oamenii de mărturie ai capitlului orădean, ai celui din Alba Iulia, ai conventurilor din Dealul Orăzii și Cluj-Mănăstur etc., oamenii de mărturie regali și voievodali, castelanii, alți demnitari. Oglindirea aceasta trunchiată a realităților românești este, în general, fortuită și sumară pînă la sfîrșitul secolului XV, din mai multe motive: a) Sălajul, spre deosebire de Hațeg, Maramureș, Zarand, Făgăraș, parțial Banat etc., s-a aflat mult mai de timpuriu și mai intens în calea imixtiunilor străine, fiind o direcție principală de pătrundere spre Transilvania; b) pătura suprapusă românească a reușit în măsură infimă să se ridice la rang nobiliar, deci să rămîna stăpînitoare de pămînt și, dacă totuși a făcut acest lucru (arareori), s-a contopit mai repede decît în alte părți în masa stării privilegiate de *natio*, cu alt etnic și cu altă confe-

¹ St. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971, p. 30—31; II, Cluj-Napoca, 1979, p. 448—449, 458—459, 480—481.

² L. Ghergariu, A. Fărcaș, în *ActaMN*, 1, 1977, p. 225.

siune³; c) marea majoritate a voievozilor, crainicilor, juzilor, devenind supuși pe propriile pământuri, s-au aflat de foarte puține ori în atenția actului scris, documentele cuprinzând doar numele stăpînilor nobiliari suprapuși; d) starea domeniilor, raporturile dintre proprietari și iobagi, inventarul moșiilor, obligațiile față de puterea centrală nu au fost în atenția unor înscrisuri speciale și amănunțite pînă în veacul XVI. Apariția urbariilor a schimbat însă în mare măsură această stare de lucruri. Consemnarea inventarului uman al domeniilor, a obligațiilor specifice față de stăpînul de pămînt, stat și biserică, a mai multor toponime și hidronime (locuri, de hotar, pîraie etc.), a confesiunii locuitorilor (după Reformă și după unirea religioasă) a scos la iveală între secolele XVI—XIX realități economico-sociale, dar mai ales etnice, aparent surprinzătoare. De aceea, luînd ca bază de plecare cîteva urbarii și alte înscrisuri din veacul XVI (spre a fi cît mai aproape de evul mediu propriu-zis), se poate dovedi că multe realități etnice consemnate după 1500 își au soriginea într-o perioadă cu mult anterioară. Metoda această de introspecție, oarecum răsturnată, s-a impus de la sine tocmai din pricina considerentelor amintite mai sus. Pe de altă parte, cercetarea se impune și din dorința unor îndreptări necesare în raport cu o lucrare din 1941⁴ și cu altele, ce prezintă deformat, unilateral sau de-a dreptul fals realitatea. De exemplu, pe o hartă a Sălajului, din 172 de localități, numai 29 sînt date ca românești în veacul XIV⁵, iar din acestea mai toate se apreciază că au nume maghiare⁶. Urmărind așezarea acestor sate, despre care documentele spun direct că sînt românești, editorii volumului pomenit găsesc cu cale să scrie că românii au coborît dinspre munți în veacul XIV, mai ales din munții Bihorului⁷ etc. etc. Asemenea aserțiuni, dincolo de aspectul lor preconcepțit, se bazează pe interpretarea unilaterală, liniară, exclusivistă a mărturiilor despre români, mărturii care, e drept, se înmulțesc pe măsură ce înaintăm dinspre secolul XIII spre secolele XVI—XVIII. Dar nu există nici un indiciu că vreo localitate, atestată documentar doar cu numele în veacurile XIII—XV și pomenită apoi în secolele XVI—XVIII ca românească, a fost inițial de alt etnic și s-a „românizat“ pe parcurs. Dimpotrivă, există, fapt semnificativ, exemple de diminuare sau de ștergere a etnicului românesc inițial al unor așezări. De aceea, credem că localitățile pomenite în veacul XVI ca românești, dacă nu au fost întemeiate în acest secol, ci anterior, românești au fost încă de la întemeiere, secolul XVI, prin specificul mărturiilor rămase de atunci, nefăcînd decît să releve indubitabil etnia unor așezări.

Urbariile, prin precizarea structurii teritoriale, umane, a raporturilor feudale de pe domenii, relevă direct sau indirect și etnia locuitorilor, a

³ I. Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, I—II, Sibiu, 1892—1895, passim.

⁴ E. Lukinich, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, Budapesta, 1941.

⁵ *Ibidem*, p. 89.

⁶ *Ibidem*, p. 88, nota 3.

⁷ *Ibidem*, p. 87.

ășezărilor. Academicianul David Prodan, după specificul românesc al dărilor, după împărțirea satelor pe voievodate și crâinicii și după caracterul toponimiei și onomasticii (deși maghiarizate în cea mai mare parte) a stabilit că, în 1594, pe domeniul Șimleu, din 48 de sate și porțiuni de sate, 37 erau românești⁸; la fel pe domeniul Cehu-Silvaniei, la 1566—1569, din 44 de sate, 36 erau românești⁹. Pe domeniul Șimleu, voievodate alcătuiau satele Marin (voievod Pavel), Bocșa (voievod Teodor Șandru), Giurtelec și Soroș (voievod Ion Lungu), ținutul de sub Rez cu 14 sate — Valcăul Românesc, Lazuri, Fizeș, Giumelcișul de Jos și de Sus, Iazul de Jos și de Sus, Aleuș, Drighiu, Halmășd, Buciumi, Coznicul de Jos și de Sus, Hurez (voievod Luca Bica de la Hurez), Criștelec, Ceheiu, *Endred*, *Gyulakuta*¹⁰ (voievod Teodor Cîndea), Peceiu, Ban, Bănișor, Sîrbu, Mal, Tuza (voievodul Luca din Peceiu), ținutul de sub Meseș cu șapte sate — Cizer, Boian, Ponița, Hurez (parțial), *Wajkfalva*, Stîrciu, Ratin (voievod Grigore Baboș), Boianul ținînd de Pătal (voievodul Ioan), Bădăcin (voievod Luca Roman). Crâinicile¹¹ se întîlnesc repartizate astfel: în voievodatul lui Teodor Șandru 1 crainic (la Bocșa), în voievodatul lui Ion Lungu cu 2 sate (la Giurtelec), în voievodatul lui Luca Bica cu 14 sate și părți de sate 3 crainici (unul la Valcăul Românesc, Lazuri și Fizeș, altul la Giumelcișul de Sus și de Jos, al treilea la Aleuș, Drighiu, Halmășd, Buciumi, Coznicul de Sus și de Jos), în voievodatul lui Teodor Cîndea cu 4 sate 2 crainici (la Criștelec și la Ceheiu, *Endred* și *Gyulakuta* — ultimele trei luate împreună), în voievodatul lui Luca din Peceiu cu 6 sate 3 crainici (în Peceiu, în Bănișor și în Mal), în voievodatul lui Grigore Baboș cu 7 sate 3 crainici (la Cizer, la Boian, la Stîrciu), iar în voievodatul lui Ioan *Vaida* cu 2 sate un crainic (la Boian)¹². Despre aceste aproape 40 de sate românești pomenite la 1594 pe domeniul Șimleu se cunosc date dintr-o perioadă anterioară. Multe din aceste localități sînt consemnate în secolele XIII—XIV cu termenul latin *terra*, care departe de a însemna invariabil și absolut pămînt nelocuit sau fără așezare omenească, așa cum s-a crezut uneori¹³, aminteste mai degrabă vechea structurare tradițională pe obști și uniuni de obști supuse păturii superioare locale. Așa de pildă, la 1259, Giurtelecul apare ca *terra Ghyurthelek*¹⁴. Despre satul Marin, pomenit la 1458¹⁵ (la 1733 apare consemnat cu articolul hotărît enclitic românesc — *Marinul*), se știe încă din 1539 că avea în frunte un voievod cu obligații și el față de stăpinul feudal — mănăstirea Sf. Feocioară din Zalău a călugărilor eremiți paulini¹⁶. Satul Bocșa este amintit

⁸ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, II, București, p. 593.

⁹ *Ibidem*, p. 195—196.

¹⁰ Satele dispărute sau înglobate în alte localități se dau cu grafia din documentele de epocă.

¹¹ E. Lazea, în *Revista de istorie*, 37, 1984, 9, p. 878—896.

¹² D. Prodan, *op. cit.*, p. 593—594; E. Lazea, *op. cit.*, p. 88.

¹³ R. Wolf, în *ActaMP*, 6, 1983, p. 250.

¹⁴ *DIR*, C, sec. XI—XIII, vol. II, p. 30.

¹⁵ C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I, București, 1967, p. 379.

¹⁶ D. Prodan, *op. cit.*, p. 126.

la 1349¹⁷, iar Soroș la 1448¹⁸. Hurezu Mic (sau Hurez—Ponița) apare la 1481 între mai multe sate românești (*volachialibus*) cu numele *Baronamezew*, împrejurare în care este pomenit și satul Hurez cu numele *Bogolhfalwa*¹⁹. Valcăul Românesc e amintit la 1249 ca *terra Walko*, iar la 1417, 1481, 1483 etc. ca *Olahwalko*²⁰. Lazuri, în 1481, este o *villa olachalis* (*Wywagas*)²¹, Fizeșul încă din 1341 (lucrul se repetă la 1481) apare documentar ca sat românesc (*villa olacalis Fyzes*)²², iar Giumelcișul din 1481²³, după ce, ca așezare, fusese amintit încă la 1227²⁴. Satul Iaz este consemnat ca românesc încă la 1342, când apare un *Tathandius* (poate *Tathamerius*), *vaiвода Olachorum de Iazi*, alături de *ceteri Olaci de eadem*²⁵, pentru ca la 1481, ambele Iazuri (de Sus și de Jos) să fie pomenite ca românești²⁶. În 1335, Aleușul este numit Ilie (*possessio Elia*), iar peste 6 ani se spune direct despre el că e românesc, lucru care se repetă și în 1481²⁷. Drighiu e consemnat ca așezare încă la 1216, iar la 1481 un document precizează că este sat românesc²⁸. Halmășd, tot ca *villa olachalis*, apare la 1341 și 1481²⁹. Buciumi este consemnat la 1491, iar Cozniciul cu cca. 300 de ani mai devreme, la 1213 (*villa Coznis*), numai că despre cele două Cozniciuri (de Sus și de Jos), se spune la 1481 că erau românești³⁰. Tusa și Cizerul apar ca românești la 1341, iar Boianul la 1491, ca și *Waïk-falva*³¹. Cizerul și Ratinul sînt pomenite ca *terra* încă din veacul XIII (din 1219, respectiv, 1259³²) Bădăcinul apare documentar încă la 1213, iar Pătațul la 1355³³. Criștelec și cu Ceheiu sînt așezări consemnate ca *terra* încă din 1259³⁴, cu nume foarte apropiate de forma românească — *terra Kyrys* („țara Criș”) și *terra Chechy*. Despre Criștelec se știe că în 1470 avea preot român (*Elyas Wolahus*); tot atunci se dau numele mai multor locuitori români, inclusiv cel al unui crainic (*Georgius Karaunak*). În același context al pomenirii unor realități românești la 1470, sînt consemnate și satele Ceheiu și *Gywlakwtha*³⁵. Peceiu este amintit ca sat în

¹⁷ DIR, C, sec. XIV, vol. IV, p. 481.

¹⁸ C. Suciu, *op. cit.*, II, p. 142.

¹⁹ Iványi, B., *A Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család története. Oklevéltár*, II, Budapest, 1928, p. 223—224. E. Muscă, în *ActaMP*, 1984, p. 283.

²⁰ Csánki D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, I, Budapest, 1890, p. 585.

²¹ Iványi B., *op. cit.*, p. 223—224.

²² DIR, C, sec. XIV, IV, p. 50; Iványi B., *op. cit.*, p. 223—224.

²³ Iványi B., *op. cit.*, p. 223—224.

²⁴ C. Suciu, *op. cit.*, I, p. 46.

²⁵ DIR, C, sec. XIV, IV, p. 88.

²⁶ Iványi B., *op. cit.*, p. 223—224.

²⁷ DIR, C, sec. XIV, III, p. 354; IV, p. 50. Iványi B., *op. cit.*, p. 223—224.

²⁸ C. Suciu, *op. cit.*, I, p. 210—211; Iványi B., *op. cit.*, p. 223—224.

²⁹ DIR, C, sec. XIV, IV, p. 51; Iványi B., *op. cit.*, p. 223—224.

³⁰ DIR, C, sec. XI—XIII, I, p. 56; Iványi B., *op. cit.*, p. 223—224.

³¹ DIR, C, sec. XIV, IV, p. 33, 36, 51; Iványi B., *op. cit.*, p. 223—224.

³² DIR, C, sec. XI—XIII, I, p. 101; p. 28.

³³ DIR, C, sec. XI—XIII, I, p. 56; C. Suciu, *op. cit.*, II, p. 247.

³⁴ DIR, C, sec. XI—XIII, II, p. 29; *Hazai okmánytár*, VI, Budapest, 1876, p. 89—93, cu data greșită de 10 iunie 1257.

³⁵ Iványi B., *op. cit.*, p. 136—139.

1214 (*villa Pechely*), pentru ca în 1270 să apară ca „țară“ „*terra Pechei*), dovadă clară a faptului că termenul *terra* nu are totdeauna sensul de pământ fără așezare³⁶. *Gyulakuta* și *Endred* sînt localități dispărute azi, consemnate documentar la 1427, 1461 și 1470, respectiv 1529³⁷. Banul și Bănișorul sînt pomenite la 1213 (*villa Ban*), pentru ca la 1341 să se spună despre ele că sînt moșie românească (*possessio olacalis Bantheluke*); la 1481 sînt deja separate (*Also Ban* și *Felsew Ban*), dar iarăși se precizează că ambele sînt *volachialibus*³⁸. Lucrul se repetă și pentru Sîrbi (*possessio volachalis Tothfalw*)³⁹. Mai apare la 1454 ca *Barla*, dar la 1733 e consemnat cu numele de *Malul*⁴⁰. De altfel, Malul este foarte aproape de Sig, despre care știm încă din 1341 că era o *villa olachalis*⁴¹ și iarăși foarte aproape de Fizeș, Ban, Bănișor, Boian, Lazuri, Tuza, Cizer, despre care se știe încă din veacul XIV că erau românești. Stîrciu (*Bogdanhaza*) este consemnat ca românesc în 1341 și 1481⁴², deși lucrul era evident, deoarece însuși toponimicul provine dintr-un antroponim românesc (slavo-român).

În final, se poate conchide că, pe baza mărturiilor din epocă, toate cele 37 de sate și părți de sate românești pomenite la 1594 pe domeniul Șimleu (dintr-un total de 48), sînt atestate documentar anterior. Despre 27 dintre ele se spune încă din veacurile dinainte că erau românești. Voievozi și crainici nu apar, în general (excepție la Iaz la Criștelec), deoarece aceștia nu au intrat în atenția actului scris decît din veacul XVI, odată cu alcătuirea urbariilor. Apar însă numele proprii de *Kenez* și *Voivoda*—*Vaida* (situație analogă cu Hațegul⁴³, unde, spre deosebire de Sălaj, s-a perpetuat cu vigoare cnezimea și nu voievozii ori crainicii), ca dovadă a vechimii și solidității respectivelor instituții. Cnezatul a dispărut, se pare, mai de timpuriu, fiind suplinît de forța și persistența celorlalte două instituții românești — voievodatul și crăinicia. Despre cele 27 de sate pomenite, dacă n-am avea mărturii directe, ar fi dificil, înainte de secolul XVI, să spunem că sînt românești, deoarece numele lor au grafie coruptă, sînt traduse ori de-a dreptul schimbate. Cu toate acestea, existența districtului înainte de a se statornici comitatele, persistența vechilor voievodate pînă în veacurile XVI—XVII, atributul des uzitat de *Olachi-olachales-valachicales*, durabilitatea și vechimea localităților, termenul de *terra* în sens de așezare și moșie (de altfel, în multe cazuri se formulează *terra seu possessio*⁴⁴) sînt dovezi certe despre etnia locuitorilor domeniului. Există mai multe așezări care apar ca românești într-un in-

³⁶ DIR, C, sec. XI—XIII, I, p. 61, II, p. 121.

³⁷ C. Suci, *op. cit.*, II, p. 336; Petri, *Szilágy*, III, p. 348.

³⁸ DIR, C, sec. XI—XIII, I, p. 47; sec. XIV, III, p. 276; sec. XIV, IV, p. 50. Iványi B., *op. cit.*, p. 223—224.

³⁹ C. Suci, *op. cit.*, II, p. 136; Iványi B., *op. cit.*, p. 223—224.

⁴⁰ C. Suci, *op. cit.*, I, p. 377.

⁴¹ DIR, C, sec. XIV, IV, p. 50.

⁴² DIR, C, sec. XIV, IV, p. 51; Iványi B., *op. cit.*, p. 223—224.

⁴³ Ioan A. Pop, în *ActaMN*, 20, 1983, p. 147—154.

⁴⁴ DIR, C, sec. XIV, IV, p. 588.

terval de cca. 250 de ani (la 1594, la 1481 și la 1341, de pildă). Nu vedem cum și de ce, chiar fără o subliniere specială, înainte de 1341 ele să fi fost de alt etnic. E drept că, în timp, populația s-a amestecat (sînt pomeniți în cîteva rînduri iobagi români și maghiari⁴⁵ în aceeași așezare sau „oaspeți“), dar în multe locuri populația românească a rămas compactă. Sînt sate duble (de Sus, de Jos), despre care știm că amîndouă erau românești: Iazurile, Coznicurile, Giumelcișurile, Hurezurile, Banurile ș.a. Uneori și adjectivele de Românesc și Unguresc sînt edificatoare: în cazul Valcăului de Jos, la 1341 sînt pomeniți iobagi români și maghiari; la 1417 apare *Olahvalko* (Valcăul de Sus)⁴⁶, la 1481 — *Walko—Wngarica*, cu toate că și despre acest din urmă sat se spune că era românesc⁴⁷. Meseșeni apar la 1213 cu numele Cățal (*Kechel*)⁴⁸, despre care și editorii colecției *Documenta Valachorum* spun că este românesc. În 1341, apare Cățalul Românesc sau Cățalul de Sus (*villa olakalis Fulkechel*)⁴⁹, dar și posesiunea analogă maghiară apare cu același nume românesc, însă mai tîrziu, la 1388 (*Magyar—Keczel*)⁵⁰. Cele două posesiuni sînt amintite concomitent și la 1496⁵¹.

În asemenea condiții, credem că s-a putut urmări clar, alături de perpetuarea altor realități tradiționale, menținerea, în covîrșitoare majoritate, a etnicului românesc al Sălajului în evul mediu. Demonstrat pentru domeniul Șimleu, lucrul este evident și pentru celelalte zone ale comitatelor Crasna, Solnocul de Mijloc, ale districtului Chioar⁵², țara Silvaniei încadrîndu-se astfel firesc în rîndul acelor ținuturi care, în ciuda stăpînirii străine, au rămas compact și statornic românești în evul mediu.

IOAN AUREL POP

ROMANIAN MEDIAEVAL REALITIES FROM SĂLAJ IN THE 13—16 CENTURIES

(S u m m a r y)

The author demonstrates that all the 37 Romanian villages mentioned on the Șimleu estate in 1594 had been previously attested. For this he makes use of toponymy and anthroponymy, of direct documentary proofs (*villa olachalis, possessio*

⁴⁵ La Nușfalău, Iaz, Valcău, Giumelciș în 1342, de exemplu. Vezi *DIR*, C, sec. XIV, vol. IV, p. 88.

⁴⁶ E. Muscă, *op. cit.*, p. 284.

⁴⁷ Iványi B., *op. cit.*, p. 223—224.

⁴⁸ *DIR*, C, sec. XI—XIII, I, p. 56.

⁴⁹ *DIR*, C, sec. XIV, IV, p. 51.

⁵⁰ C. Suci, *op. cit.*, I, p. 392.

⁵¹ Arh. Naț. Magh., Dl. 27761.

⁵² Pentru alte realități sălăjene din evul mediu, vezi A. A. Rusu, în *ActaMP*, 5, 1981, p. 311—346; idem, în *ActaMP*, 7, 1983, p. 207—210; V. Hossu, în *ActaMP*, 8, 1984, p. 257—264; idem, în *ActaMP*, 4, 1980, p. 421—429; R. Wolf, în *ActaMP*, 5, 1981, p. 395—408 etc.

oľachalis etc.) and of the existence of the *voivodes* and *crainici*. 27 of those villages were recorded as Romanian in spite of the fact that their names are translated, changed or distorted by the Latin—Hungarian method of writing. The record was made mainly in documents from 1341 and 1481. When corroborated with other data they testify to the Romanian character of the territory of Sălaj during the Middle Ages.